

הצעירות מן הגבולות

מאת גדעון טיקוצקי ויפעת וייס

מתוך אחרית הדבר לספר "נערות עבריות: מכתבי לאה גולדברג מן הפרובינציה, 1923-1935",
בעריכת יפעת וייס וגדעון טיקוצקי, ספרית פועלים, 2009

כעת, עם הדפסתם, נעים המכתבים שכתבה לאה גולדברג אל חברתה מינה לנדוי מן הארכיון אל הספרייה, מן המגרה אל המדף. מכתבים אלה פותחים צוהר אל ילדותה של גולדברג היוצרת ומאפשרים להתוודע שנית – לאחר פרסום היומנים – אל גולדברג הילדה. הודות להתקנתם הזהירה, המותירה אותם קרובים ככל הניתן אל מקורם, מאפשרים המכתבים לעקוב אחר התהליך שבמסגרתו רכשה גולדברג את השפה העברית ואחר התייצבות מעמדה של שפה זו אל מול לשונותיה האחרות של גולדברג. במובן זה עשויים המכתבים לשמש מצע נוסף לחקר יצירתה של המשוררת, הסופרת והחוקרת – מהיבטים ביוגרפיים, לשוניים ותרבותיים. בה בעת מתעדים מכתבים אלה את סיפור העשור השני והשלישי לחייהן של שתי נערות יהודיות מליטא בין מלחמות העולם. ילדותן, נעוריהן ובחרותן של גולדברג ולנדוי הן בה בעת סיפורן האישי וסיפורו של דור שלם: פליטות מלחמת העולם הראשונה, תלמידות הגימנסיון העברי בקובנה, סטודנטיות זרות בגרמניה הוויימארית, דוקטורנטיות בגרמניה הנאצית. כשתעלינה לארץ באמצע שנות השלושים הן תותרנה מאחוריהן עולם יהודי שלם, העתיד להיחרב תוך זמן קצר. נקודת התצפית שלהן כנשים מוסיפה נדבך חסר בכתבתה של ההיסטוריה היהודית על התקופה ומאירה את פני הדור והתקופה מן השוליים: את יהודי ברלין בעיניהן של שתי יהודיות מקובנה, את גרמניה הנאצית בעיניהן של שתי סטודנטיות זרות, את יהודי ליטא בעיני מי ששב לארץ זו מברלין. אחרית הדבר המובאת כאן נועדה לסייע בקריאתם של המכתבים כמסמך היסטורי וביוגרפי ולהשלים את המידע הדרוש להבנתם.²⁹⁰

החזרה הראשונה לפרובינציה:

מרוסיה לליטא, בתום מלחמת העולם הראשונה

אחר כך מתחילה אצלי, כמו אצל רוב האנשים שגדלו באותם המקומות בימי מלחמת העולם הראשונה, גיאוגרפיה במקום ביוגרפיה.

(לאה גולדברג, "אחד מעיר" – ריאיון בגלי צה"ל, 1969)

המכתבים הראשונים שהגיעו לידינו מתוארכים לקיץ 1923: לאה גולדברג ומינה לנדוי היו אז בנות 11-12, ועשו אז יחדיו את צעדיהן הראשונים בעברית. בקריאת המכתבים הללו כפשוטם מצטייר עולם שגרתי של ילדות-נערות, שמעיניהן נתונים רובם ככולם להווי בית הספר, החופשות המשפחתיות ובילויי שעות הפנאי. אלא שהחזות היומיומית מכסה על העובדה, שכבר אז היו

²⁹⁰ מראי מקום וסימוכין מפורטים עבור אחרית הדבר מצויים בסופה, בספר עצמו.

השתיים במידה רבה ילדות ללא ילדות, המצויות במעין "גלגול" שני של חייהן: אחרי שחוו את בהלת הגירוש מקובנה לפני רוסיה; אחרי ששרדו את תלאות הנדודים ומצוקת הרעב במקומות שבעבר כונו "ערי הלחם"; אחרי ששבו שיבה מאוחרת לבתיהן, לעתים ברגל ותחת אש. האות לגירוש היהודים מקובנה וסביבתה ניתן ב-2 במאי 1915, זמן קצר לפני יום הולדתה הרביעי של לאה גולדברג. קו החזית הלך והתקרב לקובנה, והשלטונות הרוסים, שחששו שמא ישתפו היהודים פעולה עם הגרמנים אויביהם, עשו את שעשו בגזרות לחימה אחרות – פרסמו פקודה ובה הזהירו שכל יהודי שיימצא בקובנה או ממערב לה ב-5 במאי, דמו בראשו. כך נעקרו מבתיהם לפחות כ-120,000 יהודים – כ-80 אחוז מאוכלוסיית יהודי ליטא – ובהם גם משפחותיהן של מינה ולא, אל "דרך אש וקור וכינים" כפי שגולדברג תכתוב לימים ברומן האוטוביוגרפי למחצה שלה, "והוא האור". משפחתה של מינה נדדה אל ויטבסק והשתקעה שם. משפחתה של לאה נדדה לביילורוסיה ואחר כך למרכז רוסיה. לבסוף מצאה מחסה בבֶּלְשׁוֹב, עיר קטנה במחוז סְרֶטוֹב השוכנת לגדות הנהר חוֹפְיוֹר אשר נשפך אל הוולגה. שם נדמה היה כי החיים שבים אט אט למסלולם: קרובי משפחתם שהתגוררו בבֶּלְשׁוֹב ודאי הושיטו להם עזרה רבה; ללאה נולד אח, עמנואל; והיו טיולים קסומים – בעיקר עם אביה אברהם, שעבד כמפקח בחברת ביטוח בשלושה מחוזות ולא אחת לקח אותה עמו לנסיעות עבודה שכללו שיט על הוולגה. פעם אחת נסעו גם יחד עם אמה ברכבת אל אֶסְטֶפּוֹבוֹ הרחוקה לבקר בצריף בו מת טולסטוי רק שנים מעטות קודם לכן, בעידן שונה לגמרי.

אלא ששלווה זאת הייתה מדומה. עמנואל נפטר מדלקת קרום המוח תוך פחות משנה וגם בבֶּלְשׁוֹב הורגשו התמורות שלימים חוללו את מלחמת האזרחים ברוסיה. שנת 1918 עמדה לקראת סופה, וציִפָּה (צילה) גולדברג החליטה שמוטב לה ולפֶתָה לאה לנסוע לאלתר אל בעלה, שעבד אז בעיר דְּבִיִּנְסְק (כיום דְּאוּגְרֶפֶלְס שבֶּלְטִיָּה). הן נסעו ברכבת העמוסה לעייפה בפליטים ובחיילים, עד שבתחנת קוזלוב נעצר המסע: איש אחד פקד על ההמון לרדת מן הרכבת. היה זה לאון-לב טרוצקי, שפקח בעצמו על ניווד כוחות הצבא האדום אל הקרבות נגד ה"לבנים". "ובית התיבות מלא מפה אל פה", תכתוב לימים גולדברג ברשימה עיתונאית, "הרצפה זרועה חולי טיפוס. חיילים קודחים מוטלים על השולחנות. כדי להגיע מדלת אל דלת דורכים בני אדם על גופות. דורכים בלי מוסר כליות: הלא צריך ללכת. רוק. כינים. שיעול. חירוק שיניים". לבסוף הצליחו השתיים לחבור אל האב ונראה שהשלושה התגוררו בדבינסק חודשים אחדים. בינתיים, בבֶּלְשׁוֹב, אירעו פרעות ביהודים המעטים שישבו בעיר. כמה מקרובי המשפחה שהתגוררו שם נרצחו.

ואחר כך הקרז על השלום,

ואחר כך הייתה התבַּעֲרָה.

לָבֵן אָדָם,

לָבֵן אָדָם.

והם הִלְכוּ בְּשִׁנְרָה:

היום אֵתָה יוֹצֵא מִסְדּוֹם

מָחָר תָּבוֹא לְעִמּוֹרָה.

ועל הגבול זְקִיף שְׁפוֹר [...]

"לילה וימים אחרים"

בפברואר 1918 הכריזה ה"טריקה" (המועצה הלאומית הליטאית) על עצמאות ליטא כמדינה ריבונית שבירתה וילנה. כוחות הצבא הגרמני, שכבשו את ליטא מידי הרוסים שלוש שנים קודם לכן, חנו שם עד חתימת הסכם שביתת הנשק, בנובמבר אותה שנה. במקביל החלה לפעול במדינה המפלגה הקומוניסטית. בעידודה ובסיועה של רוסיה, הכריזה המפלגה בדצמבר 1918 על הקמת "ממשל מהפכני של פועלים ואיכרים", והשתלטה על וילנה ושטחים נרחבים בצפון מזרח ליטא הגובלים בביילורוסיה. הממשלה הליטאית המקורית נאלצה אז להעתיק את מושבה אל קובנה, שהוכרזה כבירה זמנית. באמצע שנת 1919 הצליח הצבא הליטאי הלאומי להדוף את הבולשביקים, אולם תוך זמן קצר נכבשה וילנה בידי פולין והצבא האדום ונקרעה מליטא. הקשר בין רבבות משפחות נותק אז, והמדינה הצעירה מצאה עצמה מנושלת מן המרכז הכלכלי והתרבותי שלה.

באותם ימים, זמן קצר לאחר המהפכה ברוסיה, הלך וגבר זרם האזרחים ששבו ממנה אל מולדתם שזה מקרוב זכתה בעצמאות. בין אלפי השבים היו גם משפחותיהן של לאה ומינה. אין בידינו פרטים אלא על מסע משפחתה של לאה לביתה, ואף הם מקוטעים. ידוע שהחל בספטמבר 1919 בדבינסק, המרוחקת מקובנה כמאתיים קילומטר, וארך לפחות שבועיים ואולי אף חודש. חלקו נעשה ברגל, לא אחת תחת מטר יריות, ותמיד תוך מחסור במזון. כשהגיעו עם שיירת הפליטים אל גבול ליטא, נעצר האב בידי חיילי משמר הגבול הליטאי, שחשדו בו שהוא חבר המפלגה הקומוניסטית. הוא עונה במשך למעלה משבוע: מדי יום בוימה הוצאתו להורג. לבסוף הצליחה ציפה גולדברג בהשתדלותה למען בעלה אצל הזקפים וחייו ניצלו. הוא הועבר מן האורווה שבה הוחזק למעצר קצר – כנראה בקובנה – בשעה שאשתו ובתו עשו את דרכן לעיר בלעדיו. כך הסתיים מסעם של השלושה ביעדם, אך בנפרד. כשכבר חזר מן המעצר אל חיק אשתו ובתו, לא היה עוד האב אותו אדם: עצביו התרופפו מאוד. עתה גרו שלושתם בבית שעזבו אותו שנים אחדות קודם לכן – למעשה היה זה חדר גדול וקר מאוד, שפרגודים וארונות חוצצים בו בין מיטה למיטה. כעבור שנה וחצי הצטרפה אליהם אחותו של האב, דינה (ליזה ב"והוא האורי"), ומיטה רביעית הוכנסה לחדר. התקפיו של האב הפכו בינתיים מסוכנים לסביבתו ולא היה עוד מנוס מהרחקתו ממשפחתו. כבר ב-1920 נשלח לחוץ לארץ להירפא, וכששב נשכר עבורו חדר ב"הר הירוק" – פרבר אמיד מצפון לעיר, על שפת נהר הוויליה – בבית גדול שבו חיה משפחה נוצרית. לאה ומינה נהגו לבקר שם יחדיו, וכשרוחו הייתה טובה עליו היו יוצאות אתו לטיולים קצרים בסביבה. בתוך כך ירדה משפחתה של לאה מנכסיה: אברהם גולדברג, שהקים לפני המלחמה את מערכת הביטוח הלאומי של ליטא, לא יכול היה עוד לעבוד, ונטל הפרנסה הוטל על ציפה אשתו.

משפחתה של לאה גולדברג שבה אפוא פיזית אל אותו בית עצמו – אלא שלא היה זה עוד הבית מלפני המלחמה. אצל מינה היו פני הדברים הפוכים: ביתה הוחלף, אך משפחתה נותרה כשהייתה. הוריה עקרו עמה ועם אחיה בורקה (בוריה), הגדול ממנה בשנה וחצי, אל דירה שונה מזו שבה התגוררו לפני המלחמה. כשעברו לכתובתם החדשה, ברחוב קסטוצ'ו 18 בעיר, שמעו על ילדה כשרונית שמשפחתה מתגוררת בדירה 12 באותה חצר גדולה, ילדה שמחברת שירים ועתידה להיות משוררת מפורסמת. "כשהכרתיה", תכתוב מינה לנדוי בערוב ימיה, "ראיתי לפני ילדה רצינית מאוד, קמעה עצבנית, חולמנית, מנומסת ואחראית עד להפרזה אך תמימה מאוד, שונה מיתר הילדות. היא חזרה מרוסיה ספוגה רשמי טבע וחוויות ילדות והרבתה לספר על חייה ועל

התלאות שפקדו את משפחתה ברוסית רהוטה. [...] הייתה מדקלמת שירי עם רוסיים שאהבה ואף את שיריה שחיברה כמובן ברוסית". לימים תיארה גולדברג אותה חצר ברשימה פרי עטה, ובדבריה הזכירה ברמז את לנדוי :

את החצר הגדולה שבעיר מולדתי הליטאית זוכרת אני תמיד בחיבה מיוחדת. בזכות יופיה, ההולך וכלה מן העולם, מחבבת אני אותה. עוד מעט ולא יהיו עוד בשום עיר שבעולם חצרות כאלה. בתי העץ הקטנים הצבועים ירוק, וגינה ליד כל בית, תשע מספרן, וגן גדול בתוך החצר – אמנם, נעול הוא, רק לשני כלביה הטפשים והשמנים של בעלת הבית מותרת הכניסה ללא כל הגבלות. אבל מחלוני, מדירת העלייה, רואה אני בכל אביב את פריחת הדובדבן והתפוח. ובגינה שלי פורח עץ השזיף... אולם זהו הגן – החצר, החצר איננה רק שטח בין גנים, ויש לה מעלות וחטרונות לרוב – יש מגרש לקרוקט, שאיננו חלק ביותר, ואף על פי כן אפשר להשתמש בו, ויש דרך ארוכה מביתה של חברתי ועד השער, שבעל ביתנו, אציל פולני, מי שהיה פאר הקצינות הרוסית, מתהלך בו מן הבוקר ועד הערב הלך ושוב, הלך ושוב, ומקלו הצהוב – נגרר אחריו כזנב. לפרקים הוא משוחח איתנו על ספרות: הוא ניגש אל חברתי, היושבת על מעקה הבית וקוראה בספר עבה ואומר: "מְרִזְ'קובסקי? מרִזְ'קובסקי?²⁹¹ הקדמת, חביבתי, הקדמת לקרוא. אספר לאמא ואומר לה שתאסור עליך לקרוא ספרים כאלה"... בשעת שיחות מסוג זה אנו שונאות אותו, אותו ואת גניו היפים, ואת חצרו הבתולית המתהדרת.

(*"העיר הזאת", "טורים", 1939*)

הגימנסיון העברי בקובנה

עד שיבתן לליטא לא זכו שתי הילדות בנות התשע להשכלה מסודרת. ציפה גולדברג החליטה לשלוח את לאה לבית הספר הרוסי למסחר – אחד ממוסדות החינוך היחידים בעיר שהנהיג יום לימודים ארוך ובכך אפשר לה לעבוד בבקרים כפקידת בנק. ודאי גם נשאה חן בעיניה האפשרות שבתה תרכוש מקצוע מעשי ותעמיק את ידיעותיה ברוסית, וכל זאת במוסד שרוב מוחלט של תלמידיו – כ-90 אחוז – יהודים. חלק מן השיקולים הללו עמדו בהכרח גם לנגד עיני הוריה של מינה לנדוי, שאף להם הייתה אוריינטציה רוסית. בקיץ 1920 עמדו מינה ולאה בהצלחה בבחינות הכניסה לבית הספר הרוסי למסחר. אלא שימים אחדים לפני תום החופש הגדול, כמעט בן לילה, שינה המוסד החינוכי את ייעודו: ביוזמת הורים ציוניים של תלמידים בבית הספר ובהם גם הוריה של מינה לנדוי, ובהתערבות יושב ראש ההסתדרות הציונית בליטא ומזכיר הקהילה היהודית בקובנה, הפך בית הספר הרוסי לגימנסיון עברי. בכך עלה מספרן של הגימנסיות העבריות בליטא לשלוש (הראשונה, במְרִזְ'פול, הוקמה כשנתיים לפני כן). בקובנה הייתה זו הגימנסיה העברית

²⁹¹ דימיטרי סרגייביץ' מְרִזְ'קובסקי (1865-1941) – משורר, סופר, פילוסוף וחוקר ספרות שהתמקד במשמעות הנצרות ובמאבק המתמיד שבין הדעת לבין האמונה ובין החומר לבין הרוח.

הראשונה, והצלחתה הובילה לימים להפיכת הגימנסיה היהודית היחידה בעיר (ה"ריאל גימנסיון"), שהוקמה כבר ב-1915 ברוח גרמנית גמורה, לגימנסיה עברית אף היא.²⁹²

הגימנסיון העברי שזה מקרוב נוסד לא השתייך אמנם לרשת החינוך העברי בגולה "תרבות", אולם הקמתו נבעה מאותן סיבות שהובילו לשגשוגה של הרשת בליטא, ובראשן מתן האוטונומיה התרבותית ליהודי המדינה: ליטא הייתה היחידה מבין המדינות שזכו בעצמאותן בתום המלחמה, אשר כיבדה את הסעיפים בחוזה ורסאי, המקנים למיעוטים זכויות נרחבות יחסית בתחומי החינוך, הדת והתרבות. וכך ב-1928, שלושה מכל ארבעה צעירים יהודים ליטאים בגיל חינוך למדו בבתי הספר של "תרבות"; לשם השוואה, באותה תקופה למדו במוסדות החינוך של רשת זו בפולין פחות מ-10 אחוזים מן הצעירים היהודים שם. יחד עם תלמידי רשת החינוך הדתי "בנה" מיסודה של "אגודת ישראל", רשת שגם בה שפת ההוראה הייתה על פי רוב עברית, הקיף החינוך העברי בליטא כ-87 אחוז מהצעירים היהודים, מהגיל הרך עד השכבות העליונות בגימנסיות; זאת בשעה שבפולין כ-72 אחוז מהצעירים היהודים התחנכו בבתי ספר ששפת ההוראה בהם הייתה יידיש או שפות אחרות.

הסבת בית הספר הרוסי למסחר לבית ספר יסודי ותיכוני עברי זכתה בברכת ובהכרת השלטונות הליטאיים, ולמן השנה השנייה לקיום הגימנסיון הוענק לו מימון ממשלתי חלקי. בלבם בירכו ודאי השלטונות על דחיקת רגלי ההשפעה הרוסית, המאיימת עליהם, דחיקה שמבחינתם התבטאה גם בשם שבחרו המייסדים למוסד החדש – גימנסיון, ולא גימנסיה, מתוך כוונה לקרב את המלה אל מקורותיה היווניים ולהרחיקה מהגייתה הרוסית. אלא שמהלך זה נתקל בהתנגדות חריפה של התלמידים הבוגרים במוסד והוריהם. רבים מהם לא ידעו צורת אות עברית מהי, והתקשו לקבל עליהם את עול לימודה של השפה זמן קצר כל כך לפני סיום חוק לימודיהם. בסיכומו של המאבק הושגה פשרה: ארבע הכיתות התחתונות בגימנסיון ילמדו בעברית, וארבע העליונות – ברוסית, ובהדרגה כולם יעברו ללימוד בשפה העברית.²⁹³ וכך אפוא היו גולדברג, לנדוי ובני כיתתן לבני המחזור הראשון של הגימנסיון העברי בקובנה שהתחנך מתחילת לימודיו על ברכי העברית, בכל המקצועות (פרט ללימודי השפות הזרות, כמובן).

התכתבותן של לאה ומינה הצעירות אינה מסגירה את המאמץ האדיר שנדרש כדי לסגל את בית הספר למתכונתו החדשה: מורים רבים שלא הסכימו לשינוי פוטרו ואת מקומם תפסו צעירים יהודים ילידי ליטא, רוסיה וגרמניה, חלקם בעלי תארים ממוסדות להשכלה גבוהה בחוץ לארץ וכולם חדורי להט ציוני; "הכרזת בלפור" ניתנה רק שלוש שנים קודם לכן והתקווה להקמתו של "בית לאומי" נראתה קרובה למימוש יותר מתמיד. כבמוסדות חינוך עבריים אחרים בגולה, גם כאן חסרו ספרי לימוד בעברית, ורבים מן המורים החדשים עשו ימים כלילות בחיבור ספרי עזר למקצועותיהם, ובתוך כך שקדו על שיפור ידיעותיהם בעברית. על המפעל יוצא הדופן ניצח המנהל בפועל, דוקטור משה שְׁוֹאָבָה. סיפורו מרתק וראוי להתעכב עליו בקצרה: הוא נולד בעיר האלֶה שגרמניה ב-1889, התמחה בברלין בלימודים קלאסיים ועם פרוץ מלחמת העולם התגייס לצבא

²⁹² ברוח הגימנסיון העברי בקובנה קמו לימים בתל אביב בית הספר היסודי על שם א"ד גורדון (בניהולו של אליהו בייליס, מורה לשעבר בגימנסיון) ו"תיכון חדש" (בניהולם של טוני קֶלֶה וד"ר אהרן ברמן, שהיה המנהל השני של הגימנסיון).

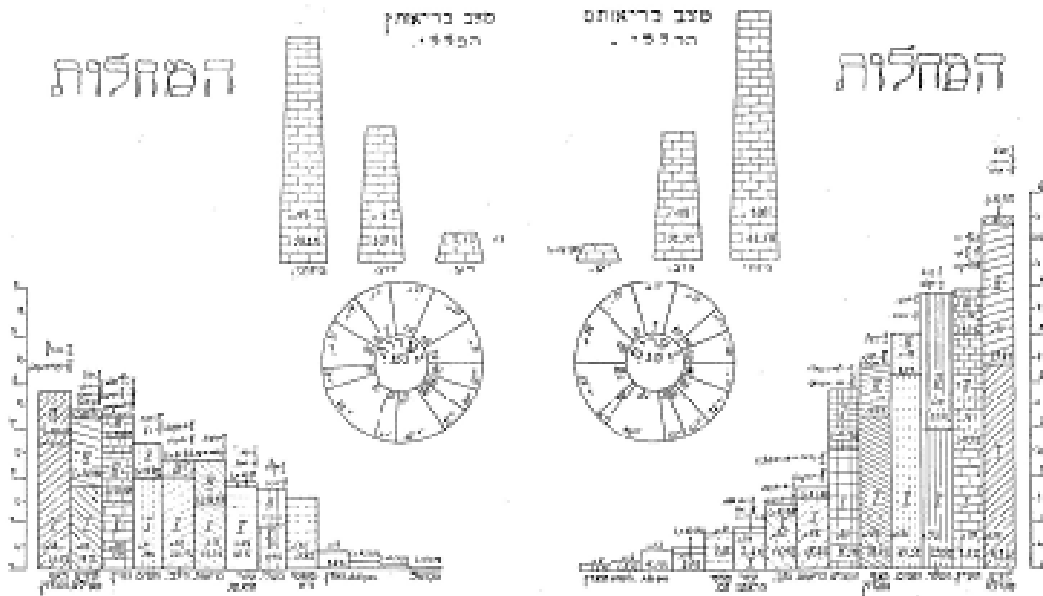
²⁹³ על תלמידי הכיתות העליונות בגימנסיון באותה עת נמנה נמנה מי שלימים יהיה פילוסוף תרפתי נודע – עמנואל לוינס. ראו בקובץ "היכל ששקע... – החינוך העברי בקובנה, מוסדות ואישים" (1962, עמ' 229) וכן בביוגרפיה שכתב עליו שלמה מלכה, "עמנואל לוינס: ביוגרפיה – החיים והעקבה", תרגום מצרפתית: דניאלה יואל, עריכה מדעית: זאב לוי, רסלינג, 2008, בייחוד עמ' 32.

גרמניה. במהלך הקרבות נפל בשבי הרוסים, הועבר לסיביר וכרבים מבני דורו התוודע כך לראשונה ל"אוסטינדן", היהודים המזרח אירופים, ונפשו נקשרה בנפשם.²⁹⁴ אחרי מהפכת 1917 ברוסיה שוחרר שוואבה מן השבי, ובתום מלחמת העולם, עם מתן האוטונומיה התרבותית ליהודי ליטא, החליט להקדיש את מרצו לחינוך בקהילה זו. תחילה עבד במשרד החינוך הליטאי ואז מונה למנהל הגימנסיון, משרה בה החזיק חמש שנים, עד עלייתו ארצה והשתלבותו באוניברסיטה העברית ב-1925. שוואבה הביא עמו שיטות חינוך חדשניות לזמנו, שדגלו בהגברת מעורבותם של התלמידים בבית הספר וב"חינוך עמלני" ברוח הגותו של המחנך הגרמני גיאורג קרשנשטיינר (Kerschensteiner). כך הוקמה בגימנסיון "הסתדרות תלמידים" שניתנו לה סמכויות נרחבות, דוגמת משפט חברים, ואף זכות לייצוג התלמידים במועצה הפדגוגית של בית הספר. בהמשך הפכה ה"הסתדרות" ל"קלוב", שבו בילו התלמידים לפחות פעמיים בשבוע את שעות אחר הצהריים במגוון פעילויות וחוגים, כולם על טוהרת העברית.

בין השיטות המתקדמות לזמנן הייתה גם "אנקטה פסיכולוגית", כלומר משאל שנערך בין תלמידי המוסד. את הסקר ערך המורה דוקטור אהרן ברמן, שזמן קצר אחרי כן התמנה למנהל הגימנסיון. "רצינו לדעת", העיד בדו"ח שחיבר, "אילו אידיאלים שליטים בנוער המתחנך בבית ספרנו, עד כמה עבודתנו הלאומית-העברית מצאה הן בלבבות תלמידינו [...] לדעת את זעזועי נפשו של כל תלמיד ותלמיד, חלומותיו ומחשבותיו, שמחתו וייאושו, ובאופן כזה לקרב את הלבבות של המורים והתלמידים [...]". המשאל, שנזכר גם בחליפת המכתבים של גולדברג ולנדוי, נערך ב-1925, והוא פותח צוהר ייחודי אל הלכי הרוח של חניכי המוסד. מסתמנת בו נטייתם הציונית המובהקת – התשובה השכיחה ביותר לשאלה "מה אני רוצה להיות בעתיד?" הייתה: "פועל בארץ ישראל (שומר, צופה, איכר, גנן)", ורבים השיבו גם בפשטות: "לעלות לארץ". הישג זה נזקף הרבה לזכות הרוח הציונית הנלהבת של מורי הגימנסיון, שבאחת השנים הגרילו בין תלמידיהם פרס יוקרתי – סיור לימודי לפלשתינה/ארץ ישראל, ושביום הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בירושלים ב-1925 (גולדברג ולנדוי למדו אז במחלקה הרביעית – כתיב ח' במושגינו) קיימו מצעד חגיגי ברחובות קובנה, בשיתוף תנועות הנוער ושאר בתי הספר העבריים בעיר לציון המאורע. בצד "האנקטה הפסיכולוגית" הקפידה הנהלת הגימנסיון לאסוף נתונים שוטפים על חניכי המוסד ולהפיק מהם תיאורים סטטיסטיים לשימושה. מתיאורים אלה עולה כי 6 אחוזים מתלמידי הגימנסיון ב-1924-1925 היו יתומים (רובם מאב) – תוצאת מלחמת העולם; למעלה מעשירית התלמידים לא היו תושבי קובנה אלא הגיעו מערי השדה; ובחנתך סוציו-אקונומי, רוב התלמידים היו בני חנוונים וסוחרים. מנתונים שנאספו בשנת הקמתו של הגימנסיון מתברר כי כעשירית מהתלמידים היו פטורים ממחצית שכר הלימוד השנתי, ללמדך הן על המצוקה החומרית של חלק לא מבוטל מבני הקהילה, והן על הסיוע ההדדי שהונהג בה, במסגרתו השלימו מוסדותיה את הסכום החסר עבור התלמידים הנזקקים. לאה גולדברג נמנתה על התלמידים הללו: משפחתה קיבלה בקביעות הנחה בשכר הלימוד.

²⁹⁴ מלחמת העולם הראשונה הפגישה קצינים וחיילים יהודים רבים ששירתו בצבא גרמניה עם אחיהם במזרח אירופה, בעיקר בבתי הכנסת, בחגים ובמועדים. רבים מן היהודים הגרמנים חזרו בתום המלחמה אל הקהילות הללו ותפסו שם תפקידי מפתח בתחום החינוך והתרבות. ואמנם ההיקסמות של היהודי המערב אירופי מן היהודי המזרח אירופי הייתה תופעה רווחת יחסית בזמנו. בתוך כך, עוד במהלך המלחמה, נשלחו קצינים ואנשי ממשל גרמניים ממוצא יהודי להקים בתי ספר תיכון ששפת ההוראה בהם הייתה גרמנית, במקומות שבהם שאף הממשל הצבאי הגרמני להביא ל"גרמניזציה" של האוכלוסייה המקומית (כך, למשל, מונה דוקטור יוסף קרליבך למנהל הגימנסיה הריאלית בקובנה), ויהודים-גרמנים אלה החזיקו במשרותיהם גם לאחר סיום הכיבוש הגרמני שם.

תוצאות המדידה של צינור השפה בשנת 1925.
 1925. 8. 1925.

מתוך הקובץ "נתיבתנו" (1925): תוצאות מבדקים רפואיים שנערכו לתלמידי הגימנסיות

למרות שגולדברג ובני כיתתה חלקו את חוויית הפליטות במלחמת העולם ורבים מהם בילו כמותה תקופה ארוכה בפנים רוסיה, חצץ בינה לביןם מחסום השפה: רובם ככולם ידעו אמנם רוסית ברמה זו או אחרת בשובם מגלות רוסיה, אולם הדיבור בשפה זו (להבדיל מהקריאה בה) נתפש בחברת הילדים כהתנשאות לשמה. מרבית הילדים, ובכללם גם מינה, דיברו יידיש על בוריה, והגיעו לכיתה עם ידיעות כלשהן בעברית, בין אם המוטיבציה של הוריהם להקניית העברית לילדיהם הייתה דתית ובין אם נבעה מתוך רגש ציוני. גולדברג הבינה יידיש במידה מסוימת אך לא ידעה להתבטא בה, למרות שאביה היה חובב נלהב של שפת יידיש וספרותה. עברית לא ידעה כמעט כלל: לפני שחלה, הספיק אביה ללמד רק את שתי האותיות הראשונות של שמה בעברית, שצירופן, כדבריה לימים, "הרי זה לא". בשל קשיי השפה חשה עצמה גולדברג בת התשע מנותקת מהמתרחש בשיעורים ובהפסקות במשך תקופה ארוכה, והשתלבותה החברתית נתקלה בקשיים. קשיי השפה של שתי החברות הם שהכתיבו את בחירתן לתקשר ביניהן לא ביידיש אלא דווקא בעברית – כמעין שפת סתרים, שתחילה הייתה שפה זרה עבור שתיהן.

פרט לעברית למדו תלמידי הגימנסיון חמש שפות: לטינית, ליטאית, גרמנית, אנגלית ורוסית. הפוליגלוטיות (ריבוי השפות) הייתה אמנם תכונה אופיינית ליהודים בגולה, אך בדיעבד ניתן לומר כי דורך של גולדברג ולנדוי היה אחד האחרונים שתכונה זו נטבעה בו כעין "טבע שני". נקל לשער כי גולדברג הצטיינה בשיעורי הגרמנית והרוסית, שכן אלה היו שפות האם שלה (בצד הרוסית שלטה אמה גם בגרמנית, משום שמוצאה היה מקניגסברג – בירת מחוז פרוסיה המזרחית של גרמניה בזמנה). כמוה גם לנדוי הייתה בקיאה ברוסית (היא נולדה וגדלה במינסק) ובגרמנית, שפה ששימשה אותה באותן שנים בביקוריה אצל משפחתה בברלין. הליטאית הייתה עבור גולדברג

ומינה, כמו גם עבור רוב חבריהן לכיתה, בגדר שפה זרה גמורה: היא נתפשה בעיני השכבות המשכילות במדינה, היהודיות והלא יהודיות כאחת, כשפת המוני העם, ואלמלא תכתיביו של מיניסטרוניון ההשכלה הליטאי, שהלכו והתרבו עם השנים, איש לא היה טורח לרכוש אותה. כל שפה הובילה להשתייכויות ומחוזות נפרדים: שתי השפות האימפריאליות – הרוסית והגרמנית – הוליכו מזרחה ומערבה, למוסקבה ולאודסה, לווינה ולברלין, אל מרכזי התרבות הכללית, היהודית והעברית; לימוד הליטאית היה תנאי הכרחי, פורמלי וגם מעשי, להשתלבות במדינה החדשה שזה מקרוב קמה; לימוד העברית סימל ובסופו של דבר גם פרץ את הדרך לבחירה משכלת לאומית-יהודית; השפה המתה באמת – הלטינית – נועדה לשמש אמצעי ללימודים ההומאניים הכלליים. החשיפה לשפות השונות, בחירתן וטיפוחן משולות למארג המכיל זיקות תרבותיות ואינטלקטואליות, אוריינטציות פוליטיות וחלופות מקצועיות.

“לבחור לשון, כמי שבחר לו טבעת”

השנה הרביעית ללימודיהן של מינה לנדוי ולאה גולדברג בגימנסיון (ראשיתה בספטמבר 1923), מסמנת גם את התבססות קשר המכתבים ביניהן שהחל באופן מהוסס מעט באותו חופש גדול. בהמשך שנת הלימודים פוצלה כיתתן – עדות לכך שמספר תלמידיה עלה על 60. בהתאם להנחיית מיניסטרוניון ההשכלה הליטאי, נהגו לפזר את תלמידי הכיתה הגדושה לא בין שתי כיתות מקבילות כי אם בין שתי מגמות, ריאלית והומנית. לנדוי וגולדברג נותרו גם אז יחד, במחלקה ההומנית, ולרוב חבשו יחדיו אותו ספסל. משמעותית יותר עבור גולדברג הייתה הקמת הסקציה לספרות עברית, כשנתיים אחר כך. עם ייסודו, היה הגימנסיון העברי בקובנה למוסד החינוכי הראשון בליטא שהורה ספרות עברית, עובדה שחייבה את מרכז המקצוע, נתן גרינבלאט (גורן), להתמודד עם לבטי בחירת חומר הלימודים ומתכונת העברתו. הוא שקל לאמץ את תכניות לימודי הספרות שנהגו בגימנסיה הרצליה ובגימנסיה הריאלית בחיפה, אלא שלא ניתן בהן ביטוי מספק להווי החיים היהודיים בגולה. גם במקצוע זה הורגשה מצוקה חריפה בספרי לימוד עבריים מתאימים, ולא היו בנמצא די עותקים מן היצירות שנלמדו; ואם לא די בכל אלה, הרי שיצירות הספרות, רובן מן העת החדשה, נלמדו בגימנסיון הקובנאי במסגרת שיעורי השפה העברית ולא בשיעורים נפרדים. למרות הקשיים, תפס הספר העברי מקום של כבוד בקרב תלמידי הגימנסיון: בשנת הלימודים 1924-1925 היו קרוב ל-70 אחוז מהתלמידים מנויים בספרית הגימנסיון, שמנתה כ-500 ספרים עבריים וכ-1000 לועזיים, בארבע שפות; במהלכה נרשמו כ-6,000 השאלות, למעלה מ-90 אחוז מתוכן – של ספרים עבריים. ניתן לשער כי גולדברג הרבתה לשאול דווקא את הספרים הלועזיים, אף לאחר שמנהל הגימנסיון שוואבה, בכבודו ובעצמו, דרבן אותה לשאול ספרים עבריים, מכיוון שעד אז לא העריכה במיוחד את מעט היצירות העבריות שאליהן התוודעה. אמנם עולה מיומניה כי החלה לכתוב שירים וסיפורים בעברית כבר בסוף השנה השלישית ללימודיה בגימנסיון, כלומר בגיל 11, אולם רק עם ייסוד הסקציה הספרותית, בהיותה תלמידת המחלקה השישית (כיתה י' במושגינו), והיא בת 14-15, הפכה עבורה העברית לשפת תרבות, והיא החלה מושפעת ומתרשמת עמוקות מיצירות ספרות עברית:

ושם [בסקציה לספרות עברית] נתגלו לנו בבת אחת שניים שהיו לי הפתח להערכה חדשה ואחרת של הספרות שאני עצמי חלמתי אז להיות שותפת לה: גנסין וברנר.

חויית גנסין הייתה היסודית בחיי. ומגנסין ומ"שכול וכשלוך" של ברנר (בסקציה קראנו את "מכאן ומכאן" ואת "בין מים למים") נכנסתי, מה שקוראים, פנימה. ומהם החלה האהבה.

ואני זוכרת כיצד הובאו לאותה סקציה מאוחר יותר, גם החוברות הצהובות של "הדים", וקראנו בפעם הראשונה את שירי שלונסקי, והרבה דברים החלו להתנגן בהברה הספרדית. ועמדנו בתוך העולם שלנו, שהיה עולמה של השירה העברית החדשה. ("היכל ששקעי")

משה פרנק היה מורה לתנ"ך ולהיסטוריה עברית, מאותם מורים המצליחים בכוח כשרונם להדביק את תלמידיהם באהבת הדעת. גולדברג התאהבה בו, וכדי לשאת חן בעיניו, העידה לנדוי לימים, היא למדה על פה את קהלת ואת שיר השירים. פרנק הדריך בהתנדבות שני חוגי העשרה לתלמידי הגימנסיון, האחד בספרות והאחר בהיסטוריה; בחוג הספרותי הפגיש את תלמידיו עם יצירות מן הספרות העברית ומספרות העולם. הקריאה ביומניה של גולדברג מגלה כי במקרים אחדים הייתה בקיאותה בספרות רחבה משלו, וכי היא העבירה לעיונו יצירות שלא הכיר – מאת שניאור ושלונסקי.²⁹⁵

הסקציה הספרותית מהווה צומת רוחני משמעותי ביותר עבור גולדברג: היא נכנסה אליו כיוצרת דיגלוטית (דו לשונית), ברוסית ובעברית, ויצאה ממנו כיוצרת חד לשונית. כחצי שנה לפני המפגש הראשון של הסקציה שקלה לפרסם את אחד משיריה הרוסיים בעיתונות; כחצי שנה אחריו – ביולי 1926 – נזכר ביומניה בפעם האחרונה שיר רוסי פרי עטה. השפה הרוסית ותרבותה ימשיכו כמובן למלא תפקיד מרכזי בחייה, אך זו הנקודה שבה הן מאבדות את בכורתן ומשתעבדות לכלי ההבעה האמנותית הבלעדי שלה – העברית; ואך סמלי הוא שגולדברג שוקדת באותה תקופה על תרגום שיריו של המשורר הרוסי אלכסנדר בלוק לעברית.

העיון ביומניה של גולדברג מאותן שנים מאפשר לעמוד, גם אם במקוטע, על התגבשות בחירתה בעברית, ומאיר אותה כמהלך מודע ומורכב. מהלך זה ניזון אמנם מהתלהבות ציונית אך מעיד בעיקרו על שניות רבה. כך למשל היא כותבת בגיל 14: "והאידיאות: בארץ אני עוד מאמינה, אבל בעברית... איני יודעת. אני יראה להיעשות פתאום יודישיסטית. קודם היה לי ברור שצריכה להיות שפה עברית, וחסל! נדמה לי כי ידעתי מדוע. ועתה הנה שכחתי. לי נדמה משונה ומוזר. אני איני מבינה למה ולמי זה נחוץ שעם שלם ידבר בשפה שאינו יודע אותה, שקשה לו להתלמד, שלא בה הוא חושב. אבל איני בטוחה בזה". בהקשר אחר היא משרטטת את המציאות הלשונית הפוליגלוטית שבה חיים היא, לנדוי ובני דורה כבררת מחדל מתמדת: "לנו אין שפה. מימות ילדותנו מדברים עמנו בשלוש אם לא בארבע שפות. ובאף אחת אין לנו שורשים. אנו אוהבים את כולן, את האחת מפני שספרותה יפה, השנייה מפני שהורינו מדברים בה, השלישית מפני שלפי

²⁹⁵ למותר לציין שמכתביה של גולדברג ללנדוי, כמו יומניה, מתווים את ה"ביוגרפיה ליטררית" (ההשכלה הרוחנית) שלה, שהייתה משותפת בחלקה גם ללנדוי. כפי שעולה מן המכתבים, רשימת הקריאה של גולדברג הייתה מורכבת רובה ככולה מיצירות שהיו קנוניות כבר בתקופתה, למרות שגם מקומן של יצירות פופולריות אינו נפקד, ובכלל הרגלי הקריאה של גולדברג הצעירה לא היו מנותקים מהאופנות של זמנה: פריחת הרומנטיקה נוסח הספרות הסקנדינבית (סטרינדברג ואיבסן); לימים תרגמה את "פֶר גִינְט" של איבסן והמשיכה לתרבויות אקזוטיות (בתיווכם של המשורר והסופר הבנגלי רבינדרת טאגור, שזכה בפרס נובל שנים ספורות קודם לכן, ושל היוצרים הגרמניים מקס דֶאוּטְנֶי וקְלֶאבּוּנד). רבים מהספרים חדשים, כלומר ראו אור לראשונה שנה או שנתיים בלבד קודם שקראה אותם. עובדה זו מעידה, בין השאר, גם על הקשר האמיץ שהיה למרכז הספרותי העברי בקובנה עם המרכז בארץ ישראל: כך, למשל, גולדברג קראה את ספר שיריו של אורי צבי גרינברג "ככל בית" בשנת פרסומו, כמובן גיליונות עדכניים של כתבי העת הספרותיים הארץ ישראליים.

השקפתנו והפרינציפים שלנו, היא צריכה להיות שפתנו. ואם אנו בוחרים בשלישית, אם אנו מתקשרים בה יותר מאשר באחרות, אם אנו באים לידי הכרה שבה ורק בה צריכים אנו לחשוב, האם נוכל גם ליצור בה? הלא זוהי שפה שלמדנו, הלא על פי רוב איננו יודעים אותה היטב! ובכל זאת עלינו להתעקש. אם גדול המרץ וחזק הרצון, יהיה 'כן' (ההדגשה שלנו).

העדר השורשים בשלוש השפות (רוסית, יידיש ועברית) הוא שמבליט את יסוד הבחירה החופשית הנלווה להתקשרות אל העברית. בעיבודה האמנותי מציגה גולדברג את הבחירה הזאת כבלתי תלויה וכבעלת אופי רומנטי: "לבחור לשון, כמי שבוחר לו טבעת. הזכות הזאת לבחור בלשון כבטבעת קידושין, ולברך עליה, הרי את מקודשת. – ("והוא האור", 2006 [1946], עמ' 185); אך ללא עיבוד זה, מתגלים המשקעים שהפכו את הבחירה החופשית לכאורה לבחירה מכורח: "[...] בוודאי שהכתיבה בעברית בגיל הנעורים הייתה בשבילי עניין של בחירה, מאחר שבשנות חיי הראשונות קראתי רוסית, דיברתי רוסית וחשבתי רוסית הרבה יותר מאשר עברית. אבל לא רציתי לכתוב רוסית. ואחר כך נעשו הדברים טבעיים ומורגלים, ועד עצם היום הזה אינני מסוגלת לתאר לעצמי שהייתי יכולה לכתוב משהו בכל לשון אחרת, אלא אם כן יהיה זה משהו היתולי ובלתי רציני..." – כך אמרה בריאיון שנערך איתה ב-1959 (ההדגשה שלנו). ואמנם, כל כמה שבחירתה של גולדברג בעברית כשפת יצירה מתבקשת לאור האקלים הרוחני שטיפח הגימנסיון, היא מצטיירת כמהלך התלוש מבית הגידול שלה:

דבר זה נתקבל מוזר מאוד אצלנו בבית, כי המשפחה לא הייתה ציונית [...] אבי היה יידישיסט; אמי הייתה זהה לו בדעות; דודתי, שגרה איתנו, גם היא הייתה שייכת למשהו הקרוב ל"בונד". ופתאום, בבית כזה – ילדה שבשבילה העברית זה העיקר. הייתי מדברת עברית, והידידים השמאליים של הורי היו אומרים: אתם לומדים בבית הספר גם לטינית, מתרגמים משפה מתה אחת לשפה מתה שנייה. הם לא ידעו, שהשפה המתה הזאת – בה התחלתי לכתוב, אגב, כשהייתי בת 11 – תהיה בשבילי, ובשביל חלק ניכר של העם היהודי, אותה שפה, שהיא חיה יותר מן השפות האחרות, שהם כל כך העריכו אותן.

(ריאיון עם אריה ארד, "אחד מעיר", 1969)

"המשוררת שלנו"

כשם שמשה פרנק סלל את דרכה של גולדברג אל הספרות העברית כקוראת, כך הכשיר נתן גרינבלאט את דרכה ככותבת; בעיקר במעשה, ופחות בעצה ובהכוונה. גרינבלאט היה בעצמו משורר, סופר ומסאי שגדל בקובנה אך נאלץ לגלות ממנה בשל פעילותו בתנועה המהפכנית של 1905, שבגינה נכלא פעמים אחדות. הוא עקר אפוא לאודסה ושם התקרב לביאליק, דרויאנוב ומנדלי ואל חוג היוצרים היהודים הצעירים בעיר. ב-1921 חזר לקובנה שהייתה בינתיים לבירת ליטא העצמאית והתבלט בפעילותו הציבורית והתרבותית העברית. בתפקידו כעורך הדו-שבועונים העבריים "הד ליטא", "נתיבות" ו"עולמנו", וכתבי עת ספרותיים ביידיש, היה לאחד מקובעי הטעם המרכזיים ב"רפובליקה הספרותית" היהודית בליטא והקפיד לתת במה לכשרונות הספרותיים הצעירים במדינה, שרבים מהם היו תלמידיו; פרט לעבודתו בגימנסיון העברי בקובנה, הורה גרינבלאט גם ב"ריאל גימנסיון" שבעיר ובסמינריון למורים של "תרבות". לזכות גרינבלאט

נזקף פרסומה הראשון של גולדברג בכתובים – מחזור שירים, "מזמור לאור" שמו, שנדפס בדו-שבועון "נתיבות" שבעריכתו ב-11 בפברואר 1927, זמן קצר לפני שמלאו לה 16 שנה; בראש השירים שהופיעו שם נכתב: "תלמידת מחלקה ז'".²⁹⁶ תוך זמן קצר התפרסמו שירים פרי עטה גם בשבועון לנוער גלים בעריכת י' זרדין ותרגומיה לשירים ליטאיים, בקובץ "הספרות הליטאית העממית" שערך מורה אחר בגימנסיון העברי, דוקטור משה ירדני-זקהיים. הצמא ששרר באותה תקופה לקולן של נשים בספרות העברית החדשה הקל ודאי על התקבלות כתבי היד של גולדברג הצעירה בבמות הספרותיות השונות, בקובנה ובהמשך גם בארץ. היא עצמה הייתה מודעת לכך, כפי שכתבה למינה, בעקבות דברים ששמעה מסופר הילדים ישראל שָׁף בפגישה מקרית עמו: "הוא אומר שלבחורה אין צורך בפרוטקציה כי הירחונים העבריים משתדלים לתת את האפשרות לנשים להדפיס את יצירותיהן" (30.7.1926). ואמנם בנתיבות ראו אור גם יצירותיהן של שיננה מה-יפית, יהודית הלפר, נחה גרין, שרה אייזן, חנה הורביץ ועוד.

בשנת לימודיהן האחרונה בגימנסיון, שמה של גולדברג כמשוררת מבטיחה כבר הלך לפנייה בקרב חבריה. היא כותבת אז ביומנה: "כאן כולם מתייחסים אלי באופן מצוין, מעריכים אותי מאוד. ובכלל, אני במובן ידוע בבחינת בת יחידה. כולם מכירים אותי, ואף מורה אחד לא ידבר אתי כך כמו שמדבר לפעמים עם האחרים" (יומני לאה גולדברג, 14.12.1927). בידיעה קצרה שהתפרסמה בעיתון נתיבות חודש לפני כן דווח כי ב"נשף פיכמן" שהתקיים בגימנסיון העברי, "התלמידה של המחלקה השמינית, המשוררת הצעירה לאה גולדברג הרצתה על היסודות הליטאיים בשירתו". על המעמד שרכשה לה כבר אז מעידים גם קטעים אחדים ברומן שחיבר נתן גרינבלאט, "בתיה חן", כפי שחמוטל בר-יוסף הראתה בעבר בקצרה. זהו רומן מפתח שגיבורתו היא נערה יהודיה המצליחה לפלס את דרכה מבית קשה יום בפרובינציה הליטאית אל הגימנסיון העברי בקובנה. דמותה עוצבה בהשראת ריבה (רבקה) שלום, שהייתה עוזרתו של גרינבלאט בתנועת הצופים ונפטרה בדמי ימיה; נתן גרינבלאט מופיע כאן בדמות נחמן הִרְקִי (והרי פירושו המילולי של השם גרינבלאט הוא "עלה ירוק"), המורה הנערץ לספרות; מנהל הגימנסיון, דוקטור וולדי, הוא בן דמותו של שוואבה, וניתן להמשיך ולמנות כך את הדמויות הממשיות הנסתרות מאחורי הדמויות הבדיוניות שברומן. גולדברג ולנדוי קראו את היצירה הזאת כשנדפסה בהמשכים בהד ליטא, מפברואר 1925 ואילך ובהמשך גם בביטאון תנועת "השומר הצעיר" המקומית (זיו) ונתיבות, ומטבע הדברים גילו בה עניין רב (ראו בעיקר המכתב מ-13.11.1925); אך סביר להניח שעניינה לא שזפו את הקטעים הבאים, שכל הנראה נוספו ליצירה לקראת פרסומה כספר ב-1938, כשנתיים לאחר עלייתו של גרינבלאט ארצה – קטעים המתארים בוודאות את גולדברג הצעירה, "המשוררת שלנו":

מבטה של בתיה הוצמד לתלמידה אחת חוורת-פנים וגמישה. שאלה את צפורה מי היא, – המשוררת שלנו – לחשה צפורה בקנאה, כבר הדפיסה שירים אחדים... גם לי הבטיח הירקי להדפיס בקרוב...

²⁹⁶ מחזור שירים זה ושאר שיריה המוקדמים כונסו ב"לאה גולדברג: שירים", מהדורה חדשה מתוקנת, 1986, כרך ג, עמ' 97 ואילך. גולדברג סיפרה בשני ריאיונות שנערכו איתה כי שירה הראשון נדפס בעיתון "הד ליטא" (ריאיון עם א"ב יפה, נדפס ב"ידיעות אחרונות", 28.1.1977; ריאיון עם יצחק בצלאל, "למרחב", "משא", 7.11.1964), אלא שעד כה לא אותר פרסום שכזה בגיליונות העיתון. מיומניה עולה כי שירים שכתבה נדפסו בעיתון הכיתה או בית הספר, "התלמיד העברי" שמו, כבר ב-1924 ("יומני לאה גולדברג", 20.6.1924). ייתכן שאחד מהם היה שירה העברי הראשון שהקריאה בפני כיתתה, "עץ העוזרד שפרח בגינה" (ראו: "היכל ששקע", עמ' 155).

[...] נגשה אליה וּבְקִשָּׁה סֵפֶר לְקִרְוֹא. זו הציעה ספר השירים של אנה אחמטובה...
העיפה בתיה מבט בספר והביעה את צערה שאינה נזקקת לרוסית... נתקשרה שיחה
ביניהן. המשוררת הפליאה את בתיה בטעמה הדק, כה צעירה, ומבוגרה כל כך...
נמצא שהילדה הזאת אוהבת יותר מכל את התנ"ך. משונה היה הדבר בעיני בתיה,
הרי היא עצמה כמעט שאינה מעיינת בו, קוראה בחטיפה כמה שנחוץ לה לשעור...
– את התנ"ך – התלוצצה המשוררת – משניאים עלינו המורים שאין להם נשמה,
אולם המורה הקודם לתנ"ך בגימנסיה היה ממין אחר, חבל שהלך...

פרט לחיבתה המופגנת של "המשוררת שלנו" כלפי המורה לתנ"ך (משה פרנק) מזכירה ומסגירה
הדמות את קרבתה אל גולדברג גם בהערכתה הרבה לאחמטובה. גולדברג כתבה ב-1961 כי
בצעירותה "קראתי אותה כמה שנים בהתלהבות וידעתי על פה את מרבית שיריה, וללא ספק גם
חיקיתי אותה שלא מדעת בכותבי עברית".

(המשך אחרית הדבר – בספר)